

ЗА СИСТЕМАТА И ПОДБОРА НА МЕТОДИТЕ
НА ОБУЧЕНИЕ ПО ГЕОГРАФИЯ

Димитър Кънчев

Методите са важен елемент на системата „Обучение по география“. Заедно с учебното съдържание и формите на обучение те съставляват сърцевината на тази система. В тезисите за развитие на образователното дело в Народна република България се посочва, че въпросът за методите „сега има първостепенно значение. . . те трябва да съответствуват на целите и задачите на единното политехническо училище“ [1, с. 88].

До неотдавна в методическата литература, а оттам и в практиката на обучението по география беше възприета класификацията на методите според източника на знания [4, 5, 7, 9, 11]. По тази класификация те се разграничават на словесни, нагледни и практически. При словесните методи главен източник на знания за учениците е словото — устно или печатно. Към тях се отнасят разказът, училищната лекция и беседата, а също работата с учебника и учебно-помощната литература по география. При нагледните методи главен източник на знания за учениците са самите изучавани обекти и явления или техните изображения. Към тях се отнасят наблюдението и опитът, работата с образни нагледни средства, графични нагледни средства, обемни пособия и др. Към тази група методи в известна степен се отнася и работата с географската карта. Тя, както и повечето от другите учебни пособия, има двойно значение — използва се и като нагледно средство, и като източник на знания. Към групата на практическите методи се отнасят онези, в основата на които лежи практическата дейност на учениците. Свързани са главно с изграждането на практически умения. Към тях спадат работата с уреди и прибори, общественополезна дейност и пр.

Тази класификация е залегнала във всички излезли досега наши и съветски методики. Тя привлича със своята простота, има исторически корени и е практически целесъобразна. Същевременно е често критикувана поради своята в известна степен ограниченост и едностранчивост. В нея методите на обучение се разглеждат главно като действия на учителя, но не и на учениците.

Напоследък бяха направени опити за обосноваване на други класификации на методите на обучение. Сред тях най-голям интерес представлява класификацията на съветските дидактици М. Н. Скаткин и И. Я. Лернер [6]. Те класифицират методите на обучение според характера на познавателната дейност на учениците по следния начин: обяснително-илюстративен, репродуктивен, проблемно изложение, частично търсещ и изследователски. Л. М. Панчешникова прави опит да адаптира тези методи (от тях не възприема само проблемното изложение като метод) към географията. Тя разграничава следните методи: обяснително-илюстративен, репродуктивен, частичнотърсещ и изследователски [8, 10].

Чрез обяснително-илюстративния метод се усвоява готова информация от учениците, като се съобщава фактически материал, разкриват се причинно-следствени връзки, съдържанието на общи и регионални понятия и др. Същевременно се работи с картата, разнообразни статистически материали, образни нагледни средства и т. н. Този метод има широко приложение при обучението по география, особено при изучаването на методичните единици с по-теоретичен

характер. Към него се отнася и самостоятелната работа на учениците, изискваща извличане и запомняне на сведения, непосредствено отразени в един или друг източник. Например четене и преразказване на текст от учебника (без да се променя); извличане на сведения, направо отразени на картата (например, да се посочат моретата и океаните, миещи бреговете на Африка; да се изброят по-важните притоци на р. Марица и др.); извличане на необходимите сведения от статистически таблици и др.

Репродуктивният метод има основно предназначение да подпомогне учениците да придобият умение за прилагане на знанията в позната или сходна ситуация, „по образец“. Например на основата на логическа схема (типов план за характеристика) да се направи характеристика на физикогеографска област, отрасъл на стопанството, град, район; да се прилагат в познати ситуации общи понятия и закономерности; да се сравняват географски обекти и пр. Значението на този метод е голямо, тъй като уменията са един от най-важните компоненти на образователното съдържание. Към репродуктивния метод се отнася и изпълнението на практически работи (с изключение на случаите, когато се задават за пръв път или без инструкция от учителя). Дейността на учениците при този метод се състои в използването на придобитите знания и умения по образец, което води до тяхното по-добро осмисляне и усъвършенстване.

Предназначението на частично търсещия метод е постепенно да приобщи учениците към творческа дейност. Това се постига чрез творчески задачи, които учениците не могат да решат по образец, но и все още не могат да изпълнят изцяло самостоятелно. В случая става дума най-често за прилагане на знанията в нова учебна ситуация. Дейността на учениците се състои в това, че осъществяват търсеща дейност, но не напълно самостоятелно, а се направляват от учителя.

Главното предназначение на изследователския метод е да насочи учениците към самостоятелно творческо опознаване на действителността. Разбира се, учениците не могат да изучат всичко предвидено в програмата по този път, но съществуващите възможности за това трябва рационално да се използват. Най-значителни са те при учебната работа на терена (проучване на земеповърхнини форми, на производствени предприятия, селищни системи и др.). В уроците по география преобладават по-кратки задачи, изискващи преосмисляне на усвоените знания, а някои от тях са основани на противоречия, които трябва да се обяснят. Например количеството на валежите в тундрата е почти такова, както и в областта на тропичните пустини. Въпреки това в тундрата се наблюдава преобладаване и почвите са заблатени, а в пустинята е сухо. За конструирането на творчески задачи могат да служат съществуващите в науката различия, проблемите и противоречията в социално-икономическото развитие, опазването на природната среда и др. Изследователският метод е широко приложим в свободно избираемата подготовка по география, където основен елемент в обучението са задачите с творческо-познавателен и практико-приложен характер.

Посочените методи на обучение се използват не само при изучаването на нов материал, но и при проверката и оценката на знанията. Ако учителят изисква възпроизвеждане на писаното в учебника или това, което той им е казал, без преустройство на знанията, можем да говорим за използването на обяснително-иллюстративния метод. Ако поставените въпроси са с насоченост към прилагане на придобитите знания и умения в позната ситуация, по образец — за репродуктивния метод. Ако са с творчески характер — в зависимост от степента на самостоятелност съответно за частично търсещ и изследователски метод. Тенденцията е към увеличаване на относителния дял на въпросите с репродуктивен и творчески характер.

Тази класификация има основно предимство, че отчита дейността на учениците. Тя обаче в дидактически план също е критикувана, защото се смесват различни неща. По същество проблемът за методите се подменя с проблема за същността и характера на познавателната дейност на учениците. Почти същото се наблюдава и при класификацията на методите в логически аспект. От тази гледна точка към методите на обучението трябва да се отнесат индукцията, де-

дукцията, анализът и синтезът. В обучението по география всички те (и особено дедукцията, дедуктивният метод) широко се прилагат, но това по-скоро е логически път, по който учителят води учениците към познанието. В случая дидактическото понятие за метод се смесва, подменя с логическо.

Методите на обучение по география могат да се поделят още на методи за усвояване на географски знания и формиране на умения, и методи за проверка и оценка на придобитите от учениците знания и умения [2].

В педагогическата литература няма (а едва ли може да има) единна класификация на учебните методи. Същевременно във всички основни класификации има рационални моменти. Като имаме пред вид всичко това, за практическите нужди на обучението по география предлагаме следната система на учебните методи:

- I. Методи за усвояване на географски знания и формиране на умения
  1. Словесни методи
    - 1.1. Методи на живото слово
      - 1.1.1. Изложение на учебния материал от учителя: разказ и училищна лекция
      - 1.1.2. Беседа: фронтална и евристична
    - 1.2. Работа с учебника и учебно-помощната литература
  2. Нагледни методи
    - 2.1. Наблюдение и опит. Работа с географски събирки (колекции)
    - 2.2. Работа с образни нагледни средства: учебни картини, диапозитиви, учебни филми и др.
    - 2.3. Работа с географската карта и глобуса
    - 2.4. Работа със статистически материали
    - 2.5. Работа с обемни нагледни пособия
  3. Практически методи: работа с географски уреди и прибори, обществено-полезна дейност и др.
- II. Методи за проверка и оценка на знанията и уменията на учениците по география
  1. Устна проверка
  2. Писмена проверка
  3. Практическа проверка — проверяват се практическите умения на учениците по география
  4. Методи за оценка: устна качествена оценка, балова оценка (оценка с бележка) и др.
- III. Други методи на обучението по география: дискусия, консултация, ролеви игри (ситуационни методи).

Предлаганата от нас система на методите на обучение по география по форма е близка до класификацията според източника на знания. Различава се по това, че включва и методите за изпитване, а също и някои перспективни методи, каквито са ролевите игри, дискусията и пр. По-съществена е разликата в съдържателно отношение. В съдържанието на отделните методи се включват основни елементи и от другите класификации, особено на класификацията според характера на познавателната дейност на учениците. Например при изложението на учебния материал от учителя трябва да се има пред вид не само обяснително-иллюстративният елемент, макар той да е в основата на този метод, но също и прилагане на знанията и уменията в сходни и нови ситуации, т. е. използване на репродуктивния и частично търсещия метод. Същото се отнася и при проверката и оценката на знанията и уменията на учениците по география. На изпитваните ученици трябва да се поставят не само въпроси за възпроизвеждане на учебния материал (без преустройство на знанията), но и за прилагане на знанията и уменията, както и въпроси с творчески характер. Например на изпитван ученик може да бъде възложено да направи стъпанска оценка на природните условия и ресурси на дадена страна не по реда, даден в учебника (релеф, полезни изкопаеми, климат, води и т. н.), а да ги оцени комплексно — с оглед развитието на основните стопански отрасли (промишленост, селско стопанство,

транспорт, туризъм). Методическата работа може и още да се разнообрази, като се включат някои рационални прийоми за учебна работа на ученика: смислова групировка на материала, съставяне на логически опорни схеми и др.

Така в предлаганата система се преодоляват в значителна степен елементите на ограниченост и едностранчивост, характерни за класификацията според източника на знания. Същевременно се запазва положителното в нея, преди всичко практическата ѝ целесъобразност. Постига се разглеждане на методите на обучение по география не само като действия на учителя, но и на учениците.

Проблемът за методите не е само педагогически, но и социален проблем. Те трябва да съответствуват на съвременните изисквания на живота, на обществените потребности. Върху подбора на методите влияние оказват две групи детерминанти — опосредствувани и непосредствени.

Към опосредствуваните детерминанти се отнасят целта и задачите на обучението по география; характерът на учебното съдържание; възрастовите особености на учениците, местните условия и др. Те имат по-глобално значение и не обуславят съвсем пряко конкретния избор на метода. Съобразно целта на обучението по география трябва да се използват методи, които да осигуряват необходимата географска култура (в съвременен разбиране на този въпрос) и равнище на възпитаност на подрастващите, да осигуряват усвояване на програмния материал, да способствуват за създаване на интерес у учениците към географията. От друга страна, особено внимание трябва да се обърне на онези методи, които позволяват максимално да се развива активността и инициативността на учениците. Силно влияние оказва и характерът на учебното съдържание. За географията са типични такива методи като наблюдението на обектите и явленията в тяхната естествена среда, работата с географска карта, статистически материали и др. Възрастовите особености на учениците също трябва да се отчитат при подбора на методите на обучение. Методи, подходящи за една училищна възраст, могат да се окажат съвършено непригодни за друга (например използването на художествени четива, училищната лекция и пр.). Твърде важно за географията е влиянието на местните условия. Обучението трябва да се съобразява със заобикалящата учениците географска действителност (природно и обществено-икономическо обкръжение).

На този фон се извършва подборът на методите за конкретния урок. В случая влияние оказват т. нар. непосредствени детерминанти. Подборът на методите за конкретния урок зависи най-вече от своеобразието на темата на урока — методите се подбират в зависимост от целта, задачите и съдържанието на конкретния урок. Друга детерминанта е наличната учебно-материална база, дидактическите средства и материали, с които разполага учителят. Липсата на най-основните от тях не може да бъде постоянна причина и по-скоро оправдание за това, че не се използват най-подходящите методи на обучение. Учителят трябва непрекъснато да се стреми към обогатяване на учебно-материалната база, към набавяне на всичко необходимо за нормално протичане на учебно-възпитателния процес по география, в случая на конкретния урок. Съществено значение при подбора на методите играят и предпочитанията на учителя към един или друг учебен метод. Съвсем естествено е учител по география, който умее добре да чертае, да използва повече класната дъска; онзи, който има по-добри говорни възможности — равновидностите на устното изложение на учебния материал; на трети повече може да допада беседата; на други — работата с учебна техника и т. н. Тук не става дума за универсализиране на едни или други методи, а за нюанси при подбора им за урока. Такава постановка на въпроса пряко кореспондира с творческия характер на учителския труд, с тезисната постановка, че учителят е личност със свой почерк и стил на преподавател и възпитател.

ЛИТЕРАТУРА

- Живков, Т. За развитието на образователното дело в Народна република България. С., Партиздат, 1979.
- Андреев, М. Дидактика. С., Народна просвета, 1981.
- Гайтанджиева, Р. Преустройството на учебно-възпитателния процес по география и проблемът за учебните методи. Обучение по география, 1974, 4.
- Герасимова, Т. П. и В. А. Коринская. Методы и формы организации обучения географии. М., Просвещение, 1964.
- Даринский, А. В. Методика преподавания географии. М., Просвещение, 1975.
- Дидактика средней школе (под ред. М. А. Данилова и М. Н. Скаткина). М., Просвещение, 1975.
- Жучкевич, В. А. О методах преподавания географии в школе. Минск, 1967.
- Панчешникова, Л. М. Проблемът за методите на обучение по география. — Сб. „За метод. на обуч. по геогр.“. С., Народна просвета, 1980.
- Методика обучения географии в средней школе (под ред. А. Е. Бибик и др.). М., Просвещение, 1975.
- Методика обучения географии в средней школе (под ред. Л. М. Панчешниковой). М., Просвещение, 1983.
- Печевски, М. Методика на обучението по география. С., Наука и изкуство, 1965.

ZU DEM SYSTEM UND DER AUSWAHL VON METHODEN IM GEOGRAPHIEUNTERRICHT

Dimitter Kantschev

Zusammenfassung

Im Artikel wird eine kritische Analyse der vorhandenen Methodenklassifikationen des Geographieunterrichts (gemäß der Kenntnisquelle, des Charakters der Erkenntnistätigkeit der Schüler u. a.) gemacht. Auf dieser Grundlage wird ein neues Methodensystem begründet, das folgendes beinhaltet:

- a) Methoden zur Erlernung von Geographiekennntnisse und zur Formierung von Fachkenntnisse;
- b) Prüfmethode zur Auswertung der Allgemein- und Fachkenntnisse der Schüler.

Das vorgelegte System ist praktisch zweckmässig. Seine Unterrichtsmethoden werden nicht nur als Tätigkeit des Lehrers, sondern auch der Schüler angesehen. Es wird die Schlussfolgerung gemacht, dass die Auswahl der Unterrichtsmethoden in der Geographie auf Grund des Zieles, des Lehrinhaltes, der Altersunterschiede der Schüler, sowie der vorhandenen materiellen Base für den Unterricht u. a. gemacht werden muss. Von Bedeutung dabei ist auch die Bevorzugung des Lehrers zu gewissen Lehrmethoden.